

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 316.36 : 929.535 : 351.758.5 «182»

ЦЕРКОВНІ ОБШУКИ ЯК ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА У ДОСЛІДЖЕННІ ШЛЮБНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Олена Бороденко

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Україна, 36000, м. Полтава, вул. Остроградського, 2
e-mail: elena_bs@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-0292-9310>

У дослідженні звернуто погляд на маловивчені історичні джерела масового характеру – «обыскные книги». Розкриваючи історію створення подібних церковних книг, автор прослідковує зміни їхніх жанрових ознак упродовж першої половини ХІХ ст., звертає увагу на сукупні актові документи, які визначали змістову частину документації, її архівування, торкається шлюбно-процесуальних особливостей, аналізує внутрішньо-структурні відмінності, зовнішнє оформлення, показує наявність додаткових матеріалів, які б підтверджували право осіб на шлюб, визначає перспективні напрями вивчень і можливі дослідницькі пастки. Для аналізу визначених джерел було взято церковні книги сільського та міського населення Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній.

Ключові слова: масові джерела, церковні обшуки, шлюб, уніфікація

Розвиток діловодства у ХVІІІ ст. був спричинений обмеженням автономії Гетьманщини, поступовим витісненням української мови з офіційного вжитку, запровадженням на українських землях адміністративно-територіального управління Російської імперії. Ці процеси позначилися появою розмаїтої ділової документації, яка й донині залишається малодослідженою в жанрово-стилістичному аспекті. Змістова нечіткість, оповідна манера викладу багатьох документів зумовила строкатість, невизначеність у композиції й оформленні. Тому, вже з середини ХVІІІ ст. широкоживаним стає вислів «по формъ». З метою уніфікації формуляра ділової документації спеціальними указами Її Імператорської Величності або центральних адміністративних органів – колегій, вводилися зміни у діловодство [24, с. 27]. Більша частина документів повинна була створюватися за певними формами, які удосконалювалися та змінювалися з роками.

Процес формуляризації діловодства другої половини ХVІІІ ст. – першої половини ХІХ ст. торкався всіх сфер життя суспільства. Не залишалася осторонь і релігійна документація, яка передусім фіксувала дотримання вимог

основних православних таїнств, тобто християнської законслухняності населенням.

Ще за петровської доби, у резолюції від 12 квітня 1722 р., між Синодальним і Світським судами розмежовувалися судові справи, які торкалися особистого життя людності. Такими діями владні структури, напевно, прагнули регламентувати низку питань родинної сфери. Потреба у такій актовій документації була викликана порушеннями населенням християнсько-етичних норм поведінки у сімейних відносинах. З-поміж, питань, які прагнули регулюватися судовими інстанціями, були наступні: «недоумънные браки», котрі укладалися за родинною спорідненістю, розлучення за різних причин, «о любодѣйствѣ, блудномъ насиліи», «о насильномъ къ браку восхищеніи», «о дѣтяхъ прижитыхъ блудодѣйствомъ», «о посяганіи и женитьбѣ дѣтей безъ воли родителей ихъ» тощо [30, с. 650].

Катерина ІІ, продовжуючи справу запровадження просвітницької моделі управління імперією [34, с. 230], очевидно, намагалася й далі удосконалювати інститут шлюбу та сім'ї, адже це основа суспільства, вихідна сходинка у розбудові міцної держави. Реформуючи най-

меншу ланку, тим самим змінювалося й суспільство загалом. Першочергово передбачалося ліквідувати незаконні статеві зв'язки між особами протилежної статі та позашлюбне дітонародження, підкреслити важливість законності шлюбу, запобігти можливим порушенням населенням і парафіяльними священиками християнських матримоніальних вимог. Головним актом до визнання суспільством законності гендерних взаємовідносин у родинних межах залишалось таїнство вінчання, яке реєструвалося у відповідних церковних книгах.

У нашому дослідженні спробуємо звернути погляд на особні матеріали парафіяльної документації, котрі майже не потрапляли у дослідницьке поле сучасних науковців. Джерела, які характеризуються певною повторюваністю, типовістю й однотипністю вміщеної у них інформації, стали називати масовими [25]. Проте, проблематика визначення масових історичних джерел і дотепер залишається доволі дискусійним питанням [29, с. 144-177]. До таких можна віднести церковно-облікові книги, які були введені Сенатським указом 14 липня 1765 р. [31, с. 189-190]. Прототипом новим відомостям слугували «вѣнечные памяти», які велися з часів давньої Русі [28, с. 643]. Відповідно до пунктів вищезгаданого указу, «вѣнечные памяти» ліквідовувалися та разом з ними й грошовий збір із вінчальних церемоній. Щоправда, винагороду за таїнство шлюбу продовжували брати, розміри треб загалом визначалися громадою, різнилися в окремих місцевостях і змінювалися впродовж століть. Звичайно, зустрічалися й недобропорядні священики, яких парафіяни звинувачували у здирництві, тобто збиранні надмірної плати за треби [16; 17]. В окремих селах Лівобережжя за вінчальну церемонію у 1712 р. сплачували всього 5 коп., тоді як 1761 р. – 20 коп., а 1789 р. – 10 коп. [26, с. 87; 27, с. 5].

Отже, за умови сплати грошового збору проведення таїнства вінчання ставало можливим. Попередньо за тиждень до вінчання наречені повинні були оголосити про свої наміри парафіяльному священику. Представник духовенства здійснював обшук на предмет відсутності різних перепон, насамперед, родинної спорідненості, а після проведення християнського обряду доповнював метричні книги відповідними приписами. Далі – рахував кількість укладених шлюбів за рік, фіксував такий облік в окремих відомостях, які відображали лише дані шлюбності та за змістом представляли дещо розширені записи метричних книг [31,

с. 189-190].

Документацію нового типу стали називати шлюбними або церковними обшуками («*обыскными книгами*»). Це були спеціальні книги, які укладалися священиком парафіяльної церкви напередодні кожного обряду вінчання та підтверджували наявність необхідних умов, визначених законом, для здійснення процедури шлюбу [28, с. 643]. Упродовж XIX ст. використання й архівування такої документації змінювалося. Чисті, незаповнені церковні книги парафіяльні «отці» отримували від духовних відомств, передусім Духовної консисторії. Одночасно священики вели окремі зошити-копії, заповнюючи які, згідно указів Духовних консисторій, наприклад Харківської від 12 вересня 1840 р., направляли їх на збереження до Духовного правління, наприклад Сумського, а потім окремо – у консисторський архів [7, арк. 1]. Щоправда, Сенатський указ Російської імперії від 25 серпня 1802 р. наголошував на тому, що парафіяльні представники духовенства повинні виокремлювати з метричних книг особні відомості про народжених, померлих, осіб, які вступали у шлюб, і подавати їх ще додатково у міську та сільську поліцію [32, с. 230]. Як бачимо, інформаційне наповнення шлюбних обшуків було цінним як для церковних інституцій, так і контролюючих органів влади. Отже, у нашій розвідці звернімо увагу саме на таку документацію.

Спробуємо показати історію створення «*обыскных книг*», охарактеризувати зовнішній вигляд і внутрішню змістову частину, архівування, визначити перспективні напрями можливих досліджень. Для описового аналізу було опрацьовано 20 книг, які виявлені у Державних архівах Полтавської та Сумської областей. Це шлюбні обшуки різних парафій: Хрестовоздвиженської церкви с. Вовківці Роменського повіту Полтавської губернії за 1838-1847 рр. [22]; Різдво-Богородницької церкви м. Вороньків Переяславського повіту Полтавської губернії за 1823-1837 рр. [1]; Варваринської церкви м. Кролевець Кролевецького повіту Чернігівської губернії за 1836-1857 рр. [8; 9; 10]; Покровської церкви м. Кролевець Кролевецького повіту Чернігівської губернії за 1839-1853 рр. [23]; Михайлівської церкви с. Мельня Кролевецького повіту Чернігівської губернії за 1846-1860 рр. [13]; Різдво-Богородичної церкви с. Миколаївки Роменського повіту Полтавської губернії за 1809-1841 рр. та 1854-1858 рр. [18; 19; 20; 21]; Покровської церкви с. Реутинці Кролевецького повіту Чернігівської губернії за 1812-1854 рр. [11; 12]; Ми-

колаївської церкви, с. Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії за 1837-1851 рр. [2]; Преображенської церкви с. Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії за 1803-1823 рр. [4]; Успенської церкви с. Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії за 1816-1837 рр. [3]; Іллінської церкви м. Суми Сумського повіту Харківської губернії за 1816-1837 та 1843-1849 рр. [5; 6; 7]; Хрестовоздвиженської церкви с. Хижки Конопського повіту Чернігівської губернії за 1840-1857 рр. [14]. Як бачимо, церковні обшуки представляють шлюбні записи як міського, так і сільського населення.

Як виглядала та наскільки інформативною є указана церковна документація? Ззовні такі книги були доволі об'ємними. У більшості з них обкладинка малоламка, доволі товста. Листи церковних обшуків загалом шнурувалися, а їхня паперова міцність і товщина помітно слабшала з розвитком паперової галузі, від другої половини XVIII ст. й до середини XIX ст.

Усі книги шлюбних обшуків починалися з преамбули, в якій зазначалося майже однакове змістове написання: «Книга данная изъ роменского Духовного Правления, роменского Поведа Села Николаевки в Рождество Богородичную церковь для записки въ оную По сему Указу Святейшего Правительствующаго Синода 1802 Года мая 16-го дня составленою, во всей исправности бываемыхъ предъ венчаніемъ лицъ обысковъ съ Поручителями 1818 Года Января 25 дня. Протоіерей Андрівскій» [18, арк. 1]. У редакціях середини XIX ст. формулювання дещо спрощувалося: «Книга выданная изъ Роменского Духовного Правления въ Николаевскую Рождество-Богородичную Церковь для записей обысковъ о бракосочетавшихся» [21, арк. 1].

На обкладинці або першій сторінці, поруч з преамбулою, указувався обліковий час: розпочато 16 січня 1816 р. та закінчено 29 січня 1822 р. [5, арк. 1]. Хронологічні межі церковно-обшукових книг різнилися: від 4-5 до 33 років. Так, особливо протяжною у часі виявилася книга для запису шлюбних обшуків Покровської церкви с. Реутинці, яка включає період від 16 травня 1812 р. до 11 лютого 1845 р. [11]. Хронологічна охопленість джерел передусім залежала від кількості укладених матримоніальних союзів у парафіяльній церкві за роками, а чисельність вінчань – від числа парафіян, економічної ситуації у регіоні, масштабів шлюбного ринку, міграційних процесів тощо. Окрім того, звернімо увагу, що майже всі книги могли розпочинатися та закінчуватися різни-

ми місяцями, тобто початкові та кінцеві роки такої документації у більшості можна вважати недооблікованими. На завершення шлюбні обшуки позначалися подібним записом: «Въ сей Книгѣ Зашнуромъ, к печатью шнурованныхъ, и искрепленныхъ листовъ 91. Протореѣй Павелъ Проценко». Далі ставилася воєскова печатка парафіяльної церкви зі шнуром зав'язаним вузлом [11, арк. 91зв.].

З плином часу дещо змінювалася й форма подачі інформації. Спочатку «обыскные книги» представлялися повно у рукописному вигляді. Записи кожної шлюбної пари у церковних документах певних населених пунктів різнилися за змістом. Проте, будь-який шлюбний обшук обов'язково позначався днем, місяцем і роком вінчальної церемонії, а далі подавався опис майбутньої сімейної пари. Для прикладу, один із записів про подружжя показував наступне: «Месяца февраля 9 дня 1812 года. От Крестьянина Господина Федора Забилы Вакули Иванова сына Маличка дано знать что онъ засваталъ брата своего родного жителя реутинского Андрея Иванова сына Маличка за девицу крестьянку тогожь владенія Марину Андрееву дочь Прильионову. Почему въ реутинской святопокровской церкви трекратній опитъ февраля 1,3,7 числь чинены. По препятствующихъ причинъ якъ бракосочетанію недоказалось. 1813 года февраля 9-го повишеписанной форме присягу выполнили и подписались...». Далі перелічувалися двойко-тройко свідків і ставився підпис священика [11, арк. 3].

В іншому запису інформація подавалася дещо по-іншому: «1819 года маія 18 дня обыскъ учиненный города Сум Ильинской церкви священникомъ Іаковимъ Петровымъ сыномъ Левандовскимъ желающий вступить въ бракъ, Лебединского уезда села Малого исторона Архангельской церкви умершего священника Петра Михайлова сына Полтавского обыск Николки, и богодуховского уезда слободы сынного умершого діакона Алексія Филипова сына попава сдочерю девицею Марією, и по оному къ вінчанію ихъ никакого законнаго препятствія неоткрыты...» [5, арк. 7]. Отже, як бачимо, змістові частини написань різнилися, однак вони створюють можливість для дослідження певного кола питань: обчислення кількості сімейних союзів за рік, сезонності, аналізу антропонімічних даних, сімейного стану, територіального походження обох наречених, особливостей шлюбного ринку, відсутності перепон до проведення таїнства вінчання, наявності свідків, топонімічних відмінностей тощо.

Деякі шлюбні книги починалися з переліку актових документів, якими впроваджувалася у церковнопарафіяльній обіг документація такого зразку й окремо подавалася форма присяги [8, арк. 1-13в.]. Очевидно учасники вінчальної церемонії, передусім батьки, родичі або опікуни осіб, які вступали у шлюб, ознайолювалися, а можливо навіть повторювали зміст цієї присяги напередодні або у день проведення таїнства. Така форма обітничі була введена ще 5 січня 1724 р. з метою «о непринужденіи родителямъ дѣтей и господамъ рабовъ своихъ и рабынь къ браку безъ самовольного ихъ желанія». Отже, «подъ опасеніемъ тяжкаго штрафованія» наречені до шлюбу не повинні примушуватися, а укладати сімейний союз добровільно, про що засвідчували їхні рідні, а «слугамъ давать господамъ ихъ письма, заруча подъ клятвою Суда Божія и присяги своей, что онъ ихъ не неволить» [30, с. 197-198]. Окрім присяжних посвідчень, у книгах зустрічається й інша документація: листи-дозволи на шлюб від власників кріпосних селян, їхніх опікунів, старост або ж мешканців сільських громад, листи-свідчення парафіяльних священиків (у разі наявності наречених-мігрантів), довідки від навчальних закладів, військових частин, які підтверджували право «молодиків» на вінчання, розписки-свідоцтва односельців, «билеты» як посвідчення про відпустку або звільнення зі служби з правом переїзду на обране місце проживання, розшукові листи тощо.

Суттєві зміни у веденні шлюбних обшуків відбулися після Синодального указу від 30 листопада 1837 р. Актовий документ упроваджував нову, чітку форму церковно-обшукової документації, яка власне й розширює можливості дослідницького поля [33, с. 947-948]. Щоправда, про змінені вимоги парафіяльні священики дізнавалися із запізненням. Так, священик Хрестовоздвиженської церкви с. Вовківці отримав форму нового шлюбного обшуку 19 січня 1838 р., а Різдво-Богородницької церкви с. Миколаївки – лише 27 квітня того ж року [22, арк. 2-3зв.; 20, арк. 103зв.]. Нові інструкції обов'язково переписувалася як зразок до виконання у шлюбно-обшукові книги, а наступні записи подружніх пар виконувалися вже за ними [13, арк. 1].

З роками внутрішня структура подачі інформації зазнавала змін. Уже у 50-х роках XIX ст. зустрічаються «обыскные книги» з друкованими листами-шаблонами. Кожен аркуш був призначений осібній подружній парі. У друкованих шаблонах містилися рядки з пропуска-

ми, які потребували заповнення священиком персоналізованої інформації стосовно тих осіб, які виявили бажання одружитися.

У церковній книзі слідчі дії репрезентувалися десятьма пунктами. Спочатку визначалася попередня дата вінчання, указувалася епархія, відповідний повіт, населений пункт і назва парафіяльної церкви, в якій робився відповідний запис, і планувалося проведення таїнства шлюбу. Далі реєструвалися свідчення особового характеру про кожного учасника шлюбного процесу. «Жених» і «невеста» представлялися переважно ім'ям, по-батькові, прізвищем, указувалося місце народження, належність до певної парафії, віросповідання, вік, сімейний стан. Окремими пунктами показувалася згода батьків, родичів, опікунів на шлюб, трикратне оголошення про бажання наречених одружитися та тим самим підтверджувалася відсутність перепон до проведення таїнства вінчання. У кінці аркушу-обшуку позначався день, місяць, рік вінчальної церемонії, наявність свідків від обох сторін шлюбної процесії. На завершення ставився підпис священика. Офіційне оформлення укладеного шлюбу закінчувалося обрядом вінчання та реєстраційними записами в обшукових і метричних книгах. У метриках відповідної парафіяльної церкви робився запис такого змісту: «по учиненіи указанного обыска обвенчанъ...» [15, арк. 31].

Як бачимо, нова форма «обыскных книг» розширює дослідницькі можливості. Окрім вищезазначених питань шлюбно-процесуального й історико-демографічного змісту, оновлена документація дозволяє вивчити віросповідання, гендерно-вікові відмінності наречених, наявність/відсутність родинної та духовної спорідненості, додаткові документи, які дозволяли проводити обряд вінчання, генеалогічні особливості родин тощо [33, с. 947-948].

Утім, працюючи зі шлюбними обшуками, не потрібно забувати про те, що історичні джерела масового характеру, які несуть статистичну, квантитативну інформацію не є ані такими докладними, ані такими об'єктивними [35, с. 246]. Вони передбачають певну долю суб'єктивізму, оскільки створювалися людьми, які мали різні рівні освіченості та виконавської дисципліни, допускали пропуски в інформації, помилки в оформленні та написанні. Тому дослідник вже завчасно приречений на лакуни. З іншого боку двохсотлітня збереженість такої документації є цінною, по-своєму унікальною. Аналіз змістових аналогій змісту дає змогу виявити спільні риси різних історичних явищ, простежити у них ту чи іншу закономірність,

тенденції розвитку [25], передусім процесів шлюбності.

Підсумовуючи вищеобговорене питання, потрібно наголосити на маловивченості шлюбно-обшукової документації. Нашим дослідженням зроблена спроба відкрити завісу нез'ясованості названих джерел, виокремити їхні відмінні жанрові ознаки, історію створення тощо. Формування певних механізмів регулювання шлюбно-сімейних відносин були помітними ще за петровської доби. Вперше «обыскные книги» були запроваджені у 1765 р., із певними змінами 1802 р. й оновленою формою – 1837 р. Створюючи характеристику цієї документації, було опрацьовано 20 книг різних парафій Полтавської, Чернігівської та Харківської губерній першої половини XIX ст., переважно сільського, але й міського населення. Змістове наповнення документації змінювалося. За новою формою 1837 р. записи проводилися по десяти пунктам. Додатково виявлено присяжні й інші дозвільні документи на шлюб.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Держархів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. 706. Оп. 1. Спр. 142. 130 арк.
2. ДАПО. Ф. 1011. Оп. 1. Спр. 167. 142 арк.
3. ДАПО. Ф. 1011. Оп. 1. Спр. 178. 158 арк.
4. ДАПО. Ф. 1011. Оп. 1. Спр. 187. 67 арк.
5. Держархів Сумської області (далі – ДАСО). Ф. 71. Оп. 1. Спр. 2. 320 арк.
6. ДАСО. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 3. 91 арк.
7. ДАСО. Ф. 71. Оп. 1. Спр. 5. 90 арк.
8. ДАСО. Ф. 834. Оп. 1. Спр. 3. 38 арк.
9. ДАСО. Ф. 834. Оп. 2. Спр. 2. 53 арк.
10. ДАСО. Ф. 834. Оп. 2. Спр. 4. 108 арк.
11. ДАСО. Ф. 844. Оп. 1. Спр. 3. 83 арк.
12. ДАСО. Ф. 844. Оп. 1. Спр. 6. 73 арк.
13. ДАСО. Ф. 855. Оп. 1. Спр. 41. 91 арк.

14. ДАСО. Ф. 865. Оп. 1. Спр. 13. 136 арк.
15. ДАСО. Ф. 960. Оп. 3. Спр. 570. 539 арк.
16. ДАСО. Ф. 960. Оп. 2. Спр. 782. 6 арк.
17. ДАСО. Ф. 960. Оп. 2. Спр. 804. 2 арк.
18. ДАСО. Ф. 1036. Оп. 1. Спр. 3. 62 арк.
19. ДАСО. Ф. 1036. Оп. 1. Спр. 4. 43 арк.
20. ДАСО. Ф. 1036. Оп. 1. Спр. 5. 118 арк.
21. ДАСО. Ф. 1036. Оп. 1. Спр. 27. 26 арк.
22. ДАСО. Ф. 1071. Оп. 1. Спр. 3. 121 арк.
23. ДАСО. Ф. 1187. Оп. 1. Спр. 10. 180 арк.
24. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / АН України. Ін-т укр. археографії та ін.; Упоряд., автор передмови та комент. В.Й. Горобець; Відп. ред. Л.А. Дубровіна. Київ: Наук. Думка. 1993. 392 с.
25. Дмитрієнко М.Ф. Джерела історичні // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Видавництво «Наукова думка». 2004. С. 374.
26. Діанинъ А. Малороссийское духовенство во второй половине XVIII века (по пунктамъ малороссийского духовенства, представленнымъ въ екатерининскую комиссію для составленія новаго уложенія) / А. Діанинъ. Київ: Тип. И.И. Горбунова. 1904. 91 с.
27. Договори прихожанъ съ священниками въ Старой Малороссіи. По поводу договорнаго акта 1789 г. Оттискъ изъ журнала «Кіевская Старина». Київ: Типографія Императорскаго Университета Св. Владимира Н.Т. Корчакъ-Новицкаго. 1901. 10 с.
28. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. Т. XXIa (1897): Нэшвилль – Опацкий. С. 643.
29. Легун Ю. Класифікація джерел з генеалогії селянства: історіографія питання // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. пр. Київ. 2006. Вип. 13. Ч. 1. С. 144-177.
30. Полное собрание законов Российской империи, с 1646 года [в 45 т.]. (ПСЗРИ). Санкт-Петербург: Тип. II Отд. Собственной Е.И.В. Канцелярии. 1830. Собрание первое. Т. VII. 922 с.
31. ПСЗРИ. Собрание первое. Т. XVII. 1115 с.
32. ПСЗРИ. Собрание первое. Т. XXVII. 1120 с.
33. ПСЗРИ. Собрание второе. Т. XII. Ч. 2. 1067 с.
34. Шоню П. Цивилизация Просвещения [пер. с фр. И. Иткина, М. Гистер]. Екатеринбург: У-Фактория; Москва: АСТ МОСКВА. 2008. 688 с.
35. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика. 2007. 375 с.

Borodenko Olena

Church Searches as Historical Sources in the Study of Marital Problems of the First Half of the 19th century

The research drew attention to the little-known historical sources of mass character – «search books». The emergence of such official documentation was primarily caused by changes in the execution of documents that began during the period of the elimination of Hetmanate autonomy of the second half of the 18th century, the use of Ukrainian language restrictions and the unification of Ukrainian paperwork in the general system of the Russian Empire. Power structures sought to regulate the institution of marriage with the help of marital (church) searches. Disclosing the history of the establishing of such church books, the author retraces the changes in their genre features during the first half of the 19th century, draws attention to the aggregate deeds that determined the content of the documentation, its archiving, touches upon marital and procedural peculiarities, analyzes the internal structure differences, external attributes, shows the existence of additional materials confirming the right of individuals to marry, defines promising directions of study and possible research traps. For the analysis of the identified sources, church books of the rural and urban populations of Poltava, Chernihiv, and Kharkiv provinces (gubernias) were taken.

Keywords: mass sources, church searches, marriage, unification

Надійшла до редакції / Received: 19.10.2018

Схвалено до друку / Accepted: 03.12.2018